

РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ

Б. М. САТЕРШИНОВ

БЕЙБИТ ҚАТАР ӨМІР СУРУ ФИЛОСОФИЯСЫ: ДІНИ ҚЫРЛАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҮЛГІ

Сонғы жүзжылдықты бүкіләлемдік тарихтағы ең саясатандырылған кезең ретінде сипаттауға болады. XX ғасырдағы экологиялық және антропогендік апаттар, екі дүниежүзілік соғыс, діни және ұлттық айырмашылықтарға негізделген аймақтық соғыстар, революциялар мен саяси төңкерістер, тоталитарлық режимдердің қалыптасуы мен құлауы, әлеуметтік сілкіністер мен бұқаралық қозғалыстар, экстремизм мен терроризм, отаршылдық жүйенің кирауы мен көптеген жаңа дербес мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың пайда болуы, адамдар мен азаматтардың тенденгін, құқықтары мен еркіндіктерін бүкіләлемдік мойындау – міне, осының бәрі адамдардың қоғамдық санаасына әсерін тигізді. Мұнан өзге, әлемдік даму соңғы онжылдықтарда әр алуан мәдениеттер мен әлеуметтік институттардың қүшесіне түсken өзара ықпалымен, бұрын-соңды болмаған динамикасымен сипатталатын белсенді трансформациялар кезеңін бастаң кешіріп отыр. Жүзеге асып жатқан үдерістердің нәтижесінде жекелеген елдердің, аймақтардың және тұтастай алғанда әлемнің бет-бейнесі өзгеріске түсті. Бұл ауқымды үдерістер бүгінгі бейбіт қатар өмір сүрудің әлеуетті де өзекті мәселелерін алдыңғы қатарға шығарып отыр.

Саясат пен саяси-көпшілік әдебиеттерде «бейбіт қатар өмір сүру» ұғымы екі әлемдік жүйенін – капитализм мен социализмнің бітіспес күресімен сипатталатын қосөрісті әлем кезеңінде қалыптасты. Бұл түсінік осы екі жүйенің бірінің – социализмнің саяси-тарихи сахнага шығуынан, яғни 1917 жылдың Қазан төңкерісінен бастау алады. Ал бұған кейінірек, екінші дүниежүзілік соғыс жылдарынан бастап, «қыргы-қабак соғысы» барысында орын алған «конвергенция» (латынша converge – жақындашу) ұғымы қосылды. Ол ракеталық-ядролық қарулану ғасырындағы аталған екі жүйенің ғаламдық қарулы қақтығысына қарсы жаратылыстанулық ғылыми ортада (А.Эйнштейн, Д.Сахаров, Ф.Жолио-Кюри, Дж.Бернал және басқалары) наразылық ретінде, бейбітшілікті сақтауға шақырған үndeу түрінде пайда болып, Дж.Гәлбрейт, У.Ростоу, Я.Тинбергеннің технологиялық тәсілге негізделген тұжырымдамаларында жалғасын тапты.

Қазіргі әлемдік тәртіптегі қақтығыстардың түбірін саяси-әлеуметтік қайшылықтармен қатар, діни айырмашылықтар құрайтыны пікірталастың өзегін құрап отыр. Кенестік империя ыдырағаннан кейін 1989 жылы Ф.Фукуяма «Тарихтың ақыры?» енбегінде либералдық негіздегі баламасыз дамуды болжаса, келесі бір американцық профессор С. Хантингтон 1993 жылы «Өркениеттердің қақтығысы» мақаласында алдағы қарама-қайшылықтар капитализм мен социализмнің арасында емес, діни түбірдегі (христиан мен ислам) өркениеттердің арасында өрбіді деп көрегенсіді. Оның бұл атышулы теориясы қоғамдық ғылымдар саласы мен баспасөзде кең қолданыска енгізіліп кетті. Бірақ ғылыми тұрғыдан байыпталып зерттелсе, аталмыш теорияда көптеген кемшіліктердің бар екендігі көрінеді. Бұл теория қазіргі заманғы қақтығыстардың негізгі себептері мен қозғаушы факторларын қате бағамдайды, өркениеттердің табиғаты мен әртүрлі өркениеттерге жаттын адамдардың ара қатынастарын да қате сипаттап, объективті емес тұжырымдар жасайды.

Қай халық болмасын, қандай адам болмасын соғысты жақтамасы анық. Тұмсынын милитарист халық, туғаннан агрессияшыл адам деген болмайды. Және кез келген дін де өзінің түбірінде бейбітшілікті жақтайды. Қазіргі жағдайларда терроризммен, ұлтаралық қақтығыстармен, діни және саяси экстремизммен сипатталатын ланкестікті ислам дініне тенгеретін үрдіс бар. Алайда жер бетіндегі табиғи ресурстардың сарқылуы барысында кейбір күштердің шикізат көздеріне ие болу, саяси ықпал мен гегемонияға ие болу мақсаты ланкестікке қарсы күреспен бүркемеленіп жатқаны да жасырын емес. Ланкестіктің исламмен үш қайнаса сорпасы қосылмайды, тіпті «ислам» терминінің өзі, исламдағы сәлемдесудің өзі «бейбітшілік тілеймін» дегенді білдіреді.

Бүгінгі күні әр алуан қарым-қатынаста орын алып келген келіспеушіліктер мен қақтығыстарды күшпен және әскери ұstemдікпен реттеудің тарихи қалыптасқан практикасы көнеріп, жаңа әлемдік тәртіпке сай, бейбіт қатар өмір сүріп аралас-құralастық жасаудың баламалы құрылымдарына деген қажеттілік туындағы. Қақтығыстардың жаһандануына сұхбатқа негізделген өзара келісімді жаһандандыруды қарсы қою керектігі сезілді, адамзаттың мұнан басқа таңдауы да болмай тұр. Бейбітшілікті, тұрақтылықты, қауіпсіздікті қамтамасыз ету әлемдегі адамзаттық болмыстың рухани негіздерін сақтап қалатын діндер мен мәдениеттер арқылы іске асатыны даусыз. Төлтума ұлттық мәдениеттер мен рухани дәстүрлерді жаһанданудың жойының ықпалынан сақтап, олардың арасындағы өзара түсіністікті қатынасты қалыптастыру бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Соғыстар мен қақтығыстардың орнына жоғарыдағы ойға негізделген жалпыпланетарлық этиканы қалыптастыру туралы әлемнің түкпір-түкпірінде әр алуан жиындардағы мінберлерде көп айтылуда, ЮНЕСКО тәрізді халықаралық ұйымдар да осы көкейтесті мәселе төнірегінде ауқымды шаралар атқаруда. Әрқиыл діндер мен мәдениеттерді ұстанатын әртүрлі ұлт өкілдері мекен ететін біздің унитарлы мемлекетіміздің ішкі және сыртқы саясаты да дінаралық, ұлтаралық, мәдениетаралық сұхбат пен келісімді қолдайды. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен Әлемдік және дәстүрлі діни конфессиялардың Бүкіләлемдік съездерінің Астанада өткізлуге де осының күесі.

Қазіргі көпөрісті, көпдінді және полимәдениетті әлемдегі бейбіт қатар өмір сүру, ең алдымен, толеранттылық ұстанымы мен сұхбатты алдыңғы орынға қояды. Бүгінгі Қазақстандағы мәдени әртектіліктің жоғары деңгейі, тұрғылықты халықтың полиэтности және поликонфессионалды құрамы, әсіресе орыстар мен қазактардан және мұсылмандар мен православтардан тұратын биэтностиң және биконфессионалды құрылымның басымдылығы мәдени плюрализм мен ұлтаралық және дінаралық татулық саясатын ұстануға мәжбүрледі. Оның үстінен, әлемде және біздің елімізде діни экстремистік пигылдағы ағымдардың пайда болуы діни ахуалды құрделиендіре түседі. Осыған орай, әлемдік деңгейде көкейтестілікке ие болып отырған дінаралық сұхбат мәселесінің кішігірім көрінісін біздің еліміздегі ахуалдан да байқауға болады.

Қазіргі жағдайларда терроризммен, ұлтаралық қақтығыстармен, діни және саяси экстремизммен сипатталатын төзімсіздікті ғаламдың зұлымдықтар қатарына қосуға болады. Біріккен Ұлттар Ұйымы 1995 жылды бекерден бекер төзімсіздікті адамзат өмір сүруінің бір қатері ретінде белгілей отырып, толеранттылық жылы деп жариялаған жоқ. Төзімсіздік адамның құқықтары мен еркіндіктерімен, қоғамды демократиялық ұйымдастыру принциптерімен сәйкес келмейді және мәдениеттер мен адамдар арасындағы айырмашылықты мойындарайды, оған қысым жасайды, жалпыадамзаттық дамудың қайнар көзі қызметін атқаратын алуан түрліліктің қарсыласы болып келеді.

Дегенмен осы толеранттық сана мен толеранттық қатынас мәдениетін орнықтырудағы әлемдік қауымдастықтың әрекетін қалай түсінуге болады? Халықаралық қауымдастықтың қабылдаған толеранттылық ұстындарын барлық ел бірдей қабылдай ма? Толеранттылық идеологиясының астарында бір біріне қарама қайшы саяси және экономикалық мұдделер жатқан жоқ па? Осы орайда халықаралық тұрақтылыққа қайшы келетін тұжырымдамаларды жойып, оларды толерантты концепциялармен алмастыру туралы Даллестің жоспары еске түседі. Бұл жоспардың мақсаты АҚШ-н әлемдік ұstemдікке ие болып, қалған қауымдастықтарды өзінің бағынышты жағдайына көніп, төзімді болуына мәжбүрлеу екені белгілі. Бұл жағдайдан төзімділармен төзімді болып, төзімсіздермен төзімсіз болу тәсілі келіп шығады.

Десек те, бүгінгі әлемде еріс алып отырған толеранттылықпен қатар, сұхбаттастық үрдісінің бейбіт қатар өмір сүруге қосар үлесі мол. Сұхбат немесе диалог грек тіліндегі өзінің бастапқы мағынасында екі адамның арасындағы әңгіме дегенді білдірді. Оның мәні жалғыз адамның бірсаңынды әңгімесі – монологпен салыстырғанда, екі немесе одан да көп адамдардың пікір алмасуын білдіретін сөздік коммуникацияның бір түрі деп есептеледі. Әдетте, диалог ұфымы драматургия мен театр саласында көп қолданылады. Сондай-ақ ол Платон шығармаларының арқасында философиялық жанр ретінде де белгілі болды. Оның рухани ұстазы Сократ ақиқатқа пікір таластыру арқылы жетуге болады деп есептеп, философиялық толғанудың диалогтық мәдениетін қалыптастыруды. Ақпараттық сипаты басым тілдік коммуникациялардың теориясы ретінде, дискурстың логикасы немесе инконтрология ретінде диалогтың бұл формасы қазіргі философияда да орын алып отыр. Ал тұлғалық сипаттағы диалогқа келер болсақ, субъективизм

философиясы ретіндегі метафизикаға қарсы ойлаудың жаңа формасы ретіндегі диалог философиясы XX ғасырдың 20-жылдары Франц Розенцвейг мен Мартин Бубердің енбектерінде көтерілсе, М.М. Бахтиннің антропологиялық және эстетикалық рефлексиясында жалғасын тауып, болмыстың бұл диалогиялық ойы мен түсінігі қазіргі әлемдік көпөрісті мәдениеттің парадигмасына айналып келе жатқандай.

Қазақ тілінде бұл термин сұхбат деп орынды аударылып жүр, жаңалыққа жаңы құмар дәстүрлі қазақы түсініктे бұл қарым-қатынас ұнқатысады, дидарласуды, хабар-ошарласуды анғартады. «Адам күні адаммен» ұстынын жоғары қойған қазактың ауызекі мәдениетінде сөздің құдіреті жоғары бағаланып (оған көптеген мақалдары арқылы көз жеткізуге болады), «бес күн қонақ өмірде» сіз-біздік сыйластықтың адами қарым-қатынаста өте маңызды орын алатыны мойындалады. «Атақ-дәреже – ұзатылған қызы, байлық – еріп кетер мұз, қалатыны – сіз бен біз» деп ой толғайтын сайын даланы мекендеген қазақ халқының дәстүрлі құндылықтарының ішінде алдыңғы орынды алатын қонақжайлыштың оның сұхбатқа бейім көнпейілділігінен хабар береді.

Алайда сұхбат сөзінің араб лексиконынан (сұх – түбірінен шығады) енгенін айта кету керек және бұл диалогтың полисемантикалық мағынасының тағы бір қырын айқындаиды. Сахаба сөзінің өзі Мұхаммед пайғамбар (с.а.с) заманындағы кеңес күрудың қаншалықты маңызды болғанын көрсетеді. Әрбір жауапты шешім қабылдардың алдында Пайғамбар өзінің жаңындағы серіктерімен ақылдасып отырған. Ислам рухы мен философиясындағы сұхбат адамның дәреже-денгейі тұрғысынан өзінен жоғары немесе тәмен немесе тең адаммен кездесіп Алланың разылығын таптыратын және пайғамбарымыздың ұнатқан нәрселері туралы айтып, кеңесу дегенді білдіреді. Сұхбаттың мәні мен маңызы туралы ислам ғұламалары мынадай ойлар мен хадистерді жеткізеді: «Сұхбаттың мәртебесі бүкіл мәртебелерден жоғары, ұлылардың сұхбатын ұлken ғанибет деп білу керек... Қырық күн ішінде бір ілім сұхбатында болмаған адамның көnlі қарайды. Үлкен күнә істей бастайды, өйткені ілім көnlігे өмір береді. Ілімсіз ғибадат болмайды» (Имам Раббани); «Ғалымдардың сұхбатына қатысындар, оларға жақын отырындар! Өйткені Алла та'ала жанбырмен өлі топырақты тірілткендері сияқты, өлі көnlідерді де хикмет нұрымен тірілтеді» (Табарани); «Бір рет салих кісінің сұхбатында болу, қаншама рет жаман адамдардың сұхбаттарында болудың күнәларына кәffарат (кешірім) болады» (Дәйләми). Ислам дініне сәйкес, сұхбат жүргізетіндей ғалым болмаған кезде бұрын өмір сүрген әхли сұннет ғалымдарының кітаптарын оқу керек. Бір ғалымның кітабын оқыған адам жартылай онымен сұхбатасқан болады.

Дана Абайдың «жолдастық, сұхбаттастық бір ұлken іс, оның қадірін жетесіз адам білмес», дегенде де, сұхбаттың осы бір мағынасына көnlі бұрып тұрған тәрізді. «Кеңесіп пішken тон кем болмайды» демекші, ислам дінінде көптеген елдер мен жерлерге, ұлттар мен ұлыстарға бейбіт таралуының өзі, оның мейірімділігі пен бейбітшілік сүйгіштігінің, осы сұхбатқа ашықтығы мен толеранттылығының салдарынан болар.

Ал қазіргі кезеңде бұл сөздің ұғымдық арнасы мейлінше кеңейіп, оның маңыздылығы мен өзектілігі арта тусти. Сұхбат сөзі енді қарым-қатынастың әр алған денгейлері мен қырларын, мысалы, әртүрлі дәуірлердің, халықтардың, мәдениеттер мен өркениеттердің, өткен шақ пен осы шақтың, Шығыс пен Батыстың, дәстүр мен жаңашылдықтың, сондай-ақ діндердің арасындағы өзара түсіністік сипаттайтын кең ауқымды ұғымға айналды. Өйткен себебі, соңғы ғасырлардағы ғылыми-техникалық ақпараттық төнкеріс пен ғаламдық өзгерістер әлеуметтік кеңістікті «сығып» таstadtы және қоғамдық-экономикалық үдерістердің дамуына жарылыстық сипат беріп, уақыттың жүрісіне шектен тыс шашаңдық қости. Жаһандану үрдісінің қарқын алуымен Жербесік «кішірейіп», ол біртұтас адамзаттың бірге өмір сүруі үшін «тарлық» қыла бастады.

Бейбіт қатар өмір сүрудің алғышарттары мен тәжірибесі адамзат тарихының өн бойынан табылмай ма, адамзаттың тарихы бірыңғай соғыстардан тұра ма, адам жаратылысынан өзімшіл мәнде иманы мен ақылына сүйене ме, төзімділік пен өзара келісімді қамтамасыз ететін не, дінаралық сұхбат мүмкін бе деген сұрақтар туындаиды. Осындағы сұрақтардың тұтастай кешенін философиялық пайымдау бейбіт қатар өмір сүрудің тарихи тәжірибесін күн тәртібіне шығарады, тарихи сананың қойнауына сүнгіп, ретроспективалық өткен шақ тағылымын бүгінгі күн мен таяу перспективада қолданудың мүмкіндігін іздестіруге итермелейді.

Адамдар арасындағы бейбіт қатар өмір сүрудің рухани және тарихи негіздерінің бір түбірі діннен табылатынын айту қажет. Адамзат тегінің тағдырларының қалыптасуына, адамдардың бір бірімен өзара қатынасына ықпал етіп келген және оны одан ары жалғастырып келе жатқан

факторлардың арасындағы анағұрлым күштісі діни әсер болып табылады. Діни фактор барлық әлеуметтік институттардың негізінде жатыр және ол – адамдарды біріктіретін аса күшті импульс. Өте көптеген жағдайларда діни байланыстар нәсілдік, территориялық немесе тіпті отбасылық байланыстардан да мықты болып шығады. Бір Құдайға табынатын, бір сенімді ұстанатын адамдардың бір-бірімен қатынасы бір отбасының мүшелерімен салыстырғанда, тіпті туған бауырларға қарағанда мығым әрі орнықты келеді. Дін адамның ішкі сенімі мен оның өмірінің экзистенциалдық мөнін анықтап қана қоймай, оның сыртқы өмір сүру тәртібін де айқындайды.

Кез келген дін (алғашқы қауымдық тұрпайы наным-сенімдерді айтпағанда) адамдарды иман мен сенімге, береке мен бірлікке, әділдік пен бейбітшілікке, өзара сыйласымды қарым-қатынасқа шақырады. Жер бетіндегі барлық діндер бейбітшілікке, қауіпсіздік пен ғаламдық үйлесімділікке үндейді. Олардың бір мақсаты рухани бірлік пен келісімді жүзеге асыру болып табылады. Дін иманға, жүрекке негізделгендіктен («тірі адамның жүректен аяулы жері бола ма?», Абай), ол сенімнің барлық түрлерін қамтиды. «Имансыз адамның аяғының асты тайғанақ», «Дінсіз қоғам – компасы жоқ кеме» деген қанатты сөздер де бар. Иманды адам әртүрлі жамандықтардан, тәкаппарлық пен өзімілдіктен, өшпендейділік пен кекшілдіктен, өтірік-өсек айтып, ғайбат сөйлеуден, қатігездік пен ызакорлықтан, ашу мен күйгелектіктен, арамдық пен әділетсіздіктен тыйылып, барлық жақсылықтарға, сүйіспеншілік пен бауырмалдыққа, қайырымдылық пен мейірімділікке, шыншылдық пен ақиқатқа, бейбітшілік пен кешірімге, қанағат пен сабырлылыққа, адалдық пен әділетке ұмытылады. Ал адам жүргегіне жақсылық пен ізгіліктен жақын не бар. Міне, діннің адамдарды ортақтастырып, өзара сұхбатқа шақыратын тұсы да осы. Кезінде Абайдың заманындағы «өтірік, өсек, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпак» сияқты әрі даражалық, әрі анайылық жаман әдеттер бүгінгі қоғамды да жайлап отыр. Ал мұның астарында діннен, иманнан теріс айналудың жатқанын аңғару соншалықты қын да емес.

Бейбіт қатар өмір сүрудің жүзеге асқан үлгілерін тарихтан да табуға болады. Сұхбат пен ынтымақтастық идеясы дін мен философия, ғылым мен әдебиет, мәдениет пен өркениет гүлденіп өркендеген ортағасырлық Араб халифатында шынайы түрде жүзеге асты. Бұрынғы «джахилийа» дәүіріндегі азғындықтарды жойып, адамзатқа ізгіліктің жолын сілтеген ислам діні пайда болғаннан кейін қалыптасқан Халифаттың құрамына енген және исламды қабылдаған барлық елдер мен халықтарда бүкіл ортағасырлар бойы өзіндік бірегей әрі біртұтас мұсылман мәдениеті салтанат құрды. VIII – XII ғасырларда Шығыста орнығып, антикалық мәдени және ғылыми-философиялық мұраны игеріп қана қоймай, оны одан ары жетілдіріп, өздері көркем әдебиет пен филология, тарих пен география, математика мен астрономия, медицина мен музика, логика мен философия салаларында, сондай-ақ сәулет өнері мен көркем қолөнерде аса ірі табыстарға жеткен бұл өркениетті медиевист-зерттеушілер «мұсылман ренессансы» деп атайды.

Мұсылман өркениеті өзге мәдениеттерге төзімділігі мен сұхбатқа ашықтығының арқасында Алдыңғы Азиядағы иудейлер мен сириялық арамейлердің, Орталық Азиядағы түркілер мен парсылардың, үнділіктердің, сонымен қатар Солтүстік Африка халықтарының жергілікті мәдениеттерін бірегей исламдық арнада тоғыстырды. Сондықтан да кейде бұл мәдениеттің типін «араб-парсы-түркі өркенисті» деп те атайды. Өйткені ислам діні бейбітшілік пен еркіндіктің, ізгілік пен әділеттіліктиң діні еді және ол тек арабтарға немесе басқа бір тайпаға, халыққа, нәсілге ғана түскен жоқ, оны Жаратушы бүкіл адамзатқа арнап жіберді деп есептелеңді. Және де халифаттың шығысынан да, батысынан да ғалымдар да, әулиелер де көптеп шықты.

Адамзат тегінің бірлігі, оның барлық адамдар үшін ортақ «атадан» шығуы – бұл тезиспен ғылыми теориялар да, әртүрлі діни ілімдер де келіседі. Бұл осы ортақтықтың мейлінше әртүрлі халықтардың, мәдениеттердің, дәстүрлердің, дүниетанымдардың, діни ағымдардың, этностар мен әлеуметтік топтардың сұхбатына, оның ішінде Шығыс пен Батыс, Солтүстік пен Оңтүстік деп белгіленестін іргелі өркениеттік формациялардың сұхбатына да мүмкіндік беретін негізді құрайтынын білдіреді.

Біздің елімізде Президент Н.Ә. Назарбаевтың жетекшілігімен жургізіліп отырған конфессияларлық толеранттылық пен рухани келісім саясаты діннің саяси радикалдануына жол бермейді. Қазақстандағы мемлекеттік-конфессионалдық қатынастарға қатысты саясат бір жағынан адам мен азаматтың ар-оқждан бостандығына қол сұқпай, екінші жағынан мемлекеттің зайырылылық епті үлгісін ұстана отырып, деструктивті діни бағыттардың саяси сипат алып, жайылуына кедергі болады. Мемлекет пен дін арақатынасында біз өзге елдердің тәжірибесі мен

оларда болып жатқан оқиғалардан сабақ пен тағлым ала біліп, халқымыздың менталитетінде бар ашықтық пен төзімділіктің қалыптасқан қазақстандық үлгісін сақтай білуіміз керек.

Резюме

Сатершинов Б. М. Философия мирного сосуществования: религиозный аспект и казахстанский опыт

В статье анализируются философские и религиоведческие проблемы мирного сосуществования. Раскрываются некоторые концептуальные аспекты философии войны и мира. Проводятся исследование такие понятия как, столкновение цивилизации, религиозный экстремизм, толерантность, диалог и т.д. Подчеркивается важное значение казахстанского опыта в в достижении религиозного мира и духовного согласия.

Summary

Satershinov B.M. Philosophy of peaceful coexistence: religious aspects and Kazakhstan experience

In this article philosophical and religious studies issues of peaceful coexistence are analyzed. It also reveals some conceptual aspects of philosophy of war and peace. Such terms like clash of civilization, religious extremism, tolerance and dialogue are comprehensively studied. Importance of Kazakhstan experience in achieving of religious peace and spiritual consent.